

Оксана Таран

ФІЛОСОФСЬКО-СВІТОГЛЯДНА ПРИРОДА СИМВОЛУ

Проблемі вивчення символу присвячено численні праці з філософії, семіотики, психології, культурології, літературознавства, фольклористики, поетики й лінгвістики. Оскільки символи мають здібність зберігати у згорненому вигляді виключно великі тексти (Ю.М.Лотман), у яких представлено

Криворізький державний педагогічний університет

звання й уявлення народу про всесвіт, то вони (символи) містять у собі інформацію про національну картину світу певної лінгвокультурної спільноти. Саме цим зумовлений інтерес до фольклорних, а також художньо - поетичних символів. Простеження еволюції поняття "символ" від античності до сучасності дозволяє виявити його світоглядну природу, основні риси та механізм утворення, що має неабияке значення для подальшого глибшого вивчення символів, насамперед словесних.

У філософській традиції поняття символ має дуже давню історію та бере свій початок від античності, а деякі джерела свідчать про ще давніший період – період міфологічного світорозуміння

В античні часи термін "символ" уживався на позначення знака мови. Так, скажімо, історик Діодор (I ст. до н.е.) причину встановлення символів убачав у потребі первісної людини спілкуватися: "поступово вони (первісні люди. – О.Т.) перейшли до членоподільних слів і, встановивши один з одним символи для кожної речі, створили для них самих пояснення стосовно всього" [1, 33]. На "символи людського мовлення" знаходимо вказівку і в анонімних трактатах (напр., "Про дієт"). Проте Емпедокл розумів символ як якусь єдинороздільну єдність. Філософи – піфагорійці висувають на перший план таємний смисл символу, Демокріт – його узагальненість, що дана у згорненому вигляді. Нічого принципово нового в розумінні символу не внесли Платон та Арістотель. Заслуга останнього полягає в тому, що він підсумовує всю грецьку класику, відбирає та закріплює значення символу, що були вироблені нею. Розглядаючи історію розвитку терміна "символ" у давньогрецькій літературі, А.А. Тахо-Годі помічає, що "ми зустрічаємо символ сам по собі, у його чисто предметній образності. У класичних текстах символ є щось, але не символ чогось" [8, 27]. У зв'язку з цим згадаймо твердження О.Ф.Лосева про те, що "для нас будь-який символ є обов'язково символ чогось, тобто якогось буття, якоїсь реальності, якоїсь дійсності" [4, 22].

Неоплатоніки (Плотін, Порфірій, Прокл) уявляли світ як скупчення символів і тлумачили безмежне розмаїття космічного та

людського життя в плані суто символічному. Спробу дати визначення символу знаходимо в Порфірія, проте справжню дефініцію символу як завершальний підсумок усіх пошуків античності в даній площині дав Прокл. Його ідея така: у символі істина розкривається поступово, її доводиться поглиблено розгадувати, дошукуватись смислу в поєднанні протилежних начал. Отже, у класичній грецькій традиції символ, знак та емблема зливаються в щось нерозрізне, що відповідає загальному чуттєво - матеріальному характеру світогляду давніх греків [8, 54].

Наступний етап у розвитку поняття “символ” розпочинається, коли на основі неоплатонічної теорії розвивається християнський символізм. В епоху середньовіччя символ розглядався як відображення речі, її змісту (смислу) із вказівкою на щось інше, неочевидне, неявне. Досліджуючи символізм середньовічного мислення, В.Рабінович зазначає: “Символ є відображення речі, її смисл із вказівкою на щось інше, неочевидне. Це інакомовність. Символ узагальнює, кличе за межі зображуваного. Але не узагальнення, а приєднуване єднання – домінанта середньовічного мислення” [5, 66]. Як бачимо, середньовічний символ, на відміну від античного, є символом речі, її знаком і в той же час її значенням.

Ренесанс ще більш загострив інтуїтивне сприйняття символу в його незамкненій багатозначності. Таке розуміння було характерне й для літературного символізму: символ як вказівка на містичний, потойбічний зміст. Символ у художній мові доби бароко виступає не лише як характеротворчий засіб, а й як універсальний носій основних настанов поетики.

На українському ґрунті оригінальним є вчення про символи Г.С.Сковороди. Філософ розчленовує світ на дві природи – видиму й невидиму. Перша – це творіння, “тварь” – тлінне, його значення підрядне, нижче. Невидима, тобто Бог – це божественна натура, головна, саме вона дістала символічної інтерпретації. У поняття “символ” Г.С.Сковорода вкладає такий зміст: “образ (фігура), що містить у собі таємну силу”, а “сама мова про такі фігури дихає мороком гадання, й найкоротша казочка містить у собі монумент

найсолідшої вічності” [7, 20].

Нерозчленований характер символу та недосяжність і невловимість символіки намагався пояснити І.В.Гете: “Символіка перетворює явище в ідею, ідею в образ, але в такий спосіб, що ідея завжди залишається в образі нескінченно дійовою та недосяжною. Навіть вимовлена на всіх мовах, вона залишилася б таки невимовною” [3, 352]. Він сприймав символ як універсальну форму людської творчості. Ця ідея далі була розвинена Г.В.Гегелем, який указав на суттєву рису символу – вмотивованість: “Символ перш за все являє собою певний знак”, але на відміну від мовного знака, де зв’язок між позначуваним і позначаючим “являє собою зв’язок, встановлений тільки абсолютно довільним їх з’єднанням”, у символах відсутня “байдужість один до одного значення та його позначення, оскільки мистецтво взагалі має зв’язок, спорідненість і конкретне сплетіння значення й образу” [2, 313].

Умотивованість символу стосується відношення між конкретним і абстрактним елементами символічного змісту. Основою ж такого зв’язку (відношення) мислителі минулого століття вважали аналогію. Визнаючи важливу роль закону асоціації, на якому базується аналогія, І.Кант відкриває символічний характер дії мови, її стійку тенденцію до метафоричності (до речі, на цьому наголошував і О.М.Афанасьєв). І.Кант також використовує поняття аналогії для опису співвідношення прекрасного й морального. Цю його думку продовжує Ф.Шиллер, який у роботі “О грации и достоинстве” говорить про те, що прекрасний предмет служить символом ідеї. Отже, Ф.Шиллер зрушує значення символу в напрямку естетичному.

Ф.Шеллінг, спираючись на ідеї Гете, досить чітко розмежував поняття “символ”, “алегорія” та “схема” як трьох різних засобів зображення. Для його епохи було важливим сформулювати поняття символу на відміну від алегорії, оскільки воно відповідало класичним та романтичним уявленням про цілісність витвору мистецтва. Розуміння мистецтва як символічної форми за традицією перейшло й у ХХ століття (Е.Кассіерер, Г.Понгс). Таким

чином, Ф.Шеллінг став пунктом сходження для вчень про символ попередніх епох, а також наступних його тлумачень.

Неокантіанець Е.Кассіерер зробив поняття “символ” гранично широким поняттям людського світу, він вважає символ універсальною категорією. Людська культура Е.Кассіерером розуміється як ціле, як систематизація на основі єдиного принципу всього розмаїття культурних форм – мови, міфу, релігії, мистецтва, науки й т.ін. Іншими словами, Е.Кассіерер усі форми культури розглядає як ієрархію “символічних форм”, що є адекватною духовному світові людини.

Поняттю “символ” чимало уваги приділяли й представники філософської герменевтики. Так, П.Рікер пропонує таке визначення символу: будь-яка структура значення, “де один смисл – прямий, первинний, буквальний, позначає одночасно й другий смисл – непрямий, вторинний, інакомовний, який може бути зрозумілим лише через посередництво першого” [6, 17]. Задача лінгвістичного аналізу, як її формулює П.Рікер і якої додержуємося й ми, полягає в дослідженні символів космічних, які виявляє феноменологія релігії, символів сновидінь, що їх витлумачує психоаналіз, з усіма їх еквівалентами у фольклорі, міфах, а також поетичних образів, які спираються на відчуття, зір, слух або використовують символіку простору й часу. Крім цього, філософ ставить питання про функції аналогії в “передачі смислу” й можливість застосування відкритих З.Фрейдом механізмів викривлення відносно метафори, метонімії, а також “символічних процедур”.

З.Фрейд помітив співпадання символіки сновидінь із фольклорною символікою. Очевидно, символи засвоюються людиною разом із мовою підсвідомо і так само несвідомо можуть бути відтворені (наприклад, у формі сновидінь). К.Г.Юнг, на відміну від З.Фрейда, архетипові корені символу шукав у колективному несвідомому всього людства. Факт існування загальнонародних символів свідчить про існування певного типу мислення народу, про його етнопсихологію (В.Вундт, Г.Штейнталь, Г.Шпет та ін.).

Звісно, що для повнішого розуміння поняття “символ” слід

розглянути й такі споріднені форми, як метафора, метонімія та алегорія, з якою досить часто його ототожнювали. Розробки даного питання знаходимо в працях Х. - Г. Гадамера, О.Ф. Лосева, Н.Д. Арутюнової та ін. Проблеми співвідношення міфу й символу присвячені роботи М.І. Костомарова, О.О. Потєбні, О.М. Веселовського, О.М. Афанасьєва. Про символ й ритуал читаймо у В. Тернера, Дж. Фрезера.

Поняття “символ”, як бачимо, пройшло значний шлях в історії свого розвитку. Підсумовуючи дослідження попередників і сучасних учених, мислителів виділимо основні риси символу. Символ є двостороннім знаком – має позначуване й позначаюче, він умотивований, зв’язаний із міфом, архетиповий, утворюється на основі аналогії. Дефініції сучасних філософських енциклопедій та словників указують на образну природу символу. Кольдрідж виділяє ще його іманентну багатозначність і прозорість. Відзначимо також стійкість і пов’язану з нею відтворюваність символу.

Література

1. Античные теории языка и стиля / Под общ. ред. О.М.Фрейденберга. - М.-Л., 1936.
2. Гегель Г.В.Ф. Символическая форма искусства. Сочинения. - М.Л., 1938. - Т.12, Кн.1.
3. Гёте И.В. Избранные философские произведения. - М., 1964.
4. Лосев А.Ф. Проблема символа и реалистическое искусство. - М., 1995.
5. Рабинович В. Исповедь Книгочея, который учил букве, а укреплял дух. - М., 1991.
6. Рикёр П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике. - М., 1995.
7. Сковорода Г.С. О символах, или образах. Как оные назывались у Еллин? А как называются в Библии? Повне зібрання творів: У 2-х т. - К., 1973. - Т.2.
8. Тахо-Годи А.А. Термин “символ” в древнегреческой литературе// Вопросы классической филологии. - М., 1980. - Вып.7.